

Кривична дела римокатоличког прозелитизма у Душановом законнику

Име и презиме: др Стефан Стојановић

Факултет: Правни факултет Универзитета у Нишу

Смер: правноисторијска научна област

Апстракт: Душанов законик представља најзначајнији споменик српског средњовековног права. Донет је 21. маја 1349. године на сабору у Скопљу. Заједно са Скраћеном Синтагмом Матије Властара и тзв. Законом цара Јустинијана чинио је троделни (трипартитни) зборник (*codex tripartitus*). Душанов законик садржи велики број одредаба које се односе на православље, цркву, свештенство и монаштво. Првих 38 чланова директно је посвећено вери и цркви. Законик предвиђа и различита кривична дела против православља, а најбројнија су дела римокатоличког прозелитизма. У уводном делу рада је најпре извршена краћа анализа положаја римокатолика у средњовековној Србији, односи српских владара са папама, а нарочито је истакнута улога римокатоличке пропаганде и превођење православних у римокатоличанство, које је по свему судећи било најзаступљеније управо у време цара Душана. Предмет правноисторијске анализе аутора су оне одредбе Душановог законика које инкриминишу римокатолички прозелитизам. До сада је у науци неспорно утврђено да су то чланови 6, 7, 8. и 9. Члан 6. Законика "0 ереси латин'ском" регулише отпадништво од православља у римокатоличанство (апостасија): "И за ересь латин'скоу; што [се] соу (о)братили христiane в азиднство; да се възврате опеть в хрстиан'ство; ако ли се кто обрѣте прѣчювь и не възвративъ се в хрстиан'ство, да се каже како пише оу законикоу светыхъ отьць." Дакле, овом одредбом се наређује онима који су из православља прешли у римокатоличанство, да се врате православној вери. Уколико не би поступили по овој наредби, били би кажњавани према „Законику светих отаца“. Од изузетног је значаја утврдити који номоканонски зборник означава израз „Законик светих отаца“, те на коју његову одредбу, односно казну упућује Душанов законик. Како би се наведена заповест успешно извршила, црква је морала да постави

протопопове по свим градовима и трговима, чији би задатак био да врате отпаднике у римокатоличанство православној вери, а према члану 7. Законика: "И да постави црковъ велика протопопѣ по вѣсѣхъ [градовѣхъ и] трговѣхъ да възврате христіане отъ ереси латинѣскыѣ, кон се соу обратилн въ вѣроу латинѣскоу; и да нидь даде заповѣдь доуховноу; и да се вѣсакы врати въ христіанѣство." Према члану 8. "О латинѣскои попѣ" и римокатолички свештеник је кажњаван по „Закону светих отаца“ ако би превео православног у римокатоличанство: "И попѣ латинѣскы, ако се нанде обративъ христіанина въ вѣроу латинѣскоу, да се каже по законуу светынхъ отьць." Као и код члана 6, и овде је важно утврдити на коју казну је за *попа латинског* упућивао Душанов законик. Члан 9. "О полоуѣвѣрѣцин" под претњом кривичних и грађанскоправних санкција забрањује мешовити брак између римокатолика и православне: "И ако се нанде полоуѣвѣрѣць оузыдъ христіанноу; ако оузыдъ, да се кръсти оу христіанѣство; ако ли се не кръсти, да доу се оузыдѣ жена и дѣца; и да ни даа дѣлъ од коукиѣ; а онѣ да се нжде." Дакле, такав брак се поништавао, а римокатолик је трпео још и прогонство и конфискацију дела имовине у корист жене и деце. У питању је била отклоњива брачна сметња, па је римокатолик могао да сачува брак преласком у православље. Напослетку је извршена и анализа члана 21. Душановог законика: "И кто прода христіанина оу нноу невѣрноу вѣру, да [доу] се [роука] осете и езыкѣ оуреже." У науци преовлађује мишљење да је у питању кривично дело продаје православног хришћанина у римокатоличанство, мада постоје и тумачења о општем значењу овог члана, односно да је њиме инкриминисана продаја у било коју другу веру. Такође, важно је утврдити византијски узор наведене кривичноправне одредбе. У закључним разматрањима аутор указује на основне узроке прописивања ових кривичних дела, као и на одређене историјске податке о Душановој антикатоличкој политици.

Кључне речи: православље, римокатоличанство, Душанов законик, српско средњовековно право, Законик светих отаца.

1. УВОД

Пропашћу дукљанске краљевине, која је претежно била под утицајем римокатоличанства,¹ језгро српских земаља постаје Рашка са престоним градом Расом. Под јачим византијским политичким и верским утицајем, судбина Рашке била је предодређена да постане православна држава српског народа. Коначну оријентацију према Византији и православљу, добија за време владавине великог жупана Стефана Немање,² оснивача многих православних задужбина (манастир Богородице код Куршумлије, манастир Св. Ђорђа у Расу, Студеница, Хиландар и други). Његов син, Растко Немањић (касније Св. Сава), наставио је рад свог оца. Дао је организацију и независност (аутокефалност) Српској православној цркви 1219. године. Уз Немању, он је главни творац православне Србије.

Ипак, средњовековна Србија није била лишена римокатоличког утицаја. Често се дешавало да су и сами српски владари преговарали са западним владарима или папама, те склапали политичке бракове са западним принцезама. Тако је, нпр. Стефан Немања преговарао 1189. године са немачким царем Фридрихом Барбаросом у Нишу. Његов син, Стефан Првовенчани, оженио се Аном Дандоло, унуком млетачког дужда Енрика Дандола. 1217. године добио је краљевску круну од папе Хонорија III, и тиме постао „краљ свих српских земаља“, док је његов брат Вукан, као удеони кнез Дукље (Зете) већ носио стару краљевску титулу. Краљица Јелена Анжујска била је супруга краља Уроша I,³ који је у Србију довео немачке рударе Сасе. Преговарао је и са сицилијанским краљем Карлом I Анжујским чија је амбиција била освајање Цариграда. Урошев

¹ Михајло Војисављевић, владар Дукље (кнез 1052-1077, а потом и краљ 1077-1081. године), желећи да обезбеди независност своје земље од византијске христјанизације спровођене из Драча, склопио је споразум са папом. Папа Александар II је 1067. године основао барску надбискупију, која је постала верски центар Дукље. Заузврат, кнез Михајло од папе Гргура VII добија краљевску круну 1077. године.

² Промена државотворног центра српског народа, коју је уједно пратила и промена верске политике, симболично је садржана у Немањиним крштењу. О томе пише његов син, краљ Стефан Првовенчани: „И вољом Божјом и Пречисте Његове Матере роди се и ово свето дете, које ће Божјим промислом бити сакупилац пропахлих земаља отачаства његова, пастир и учитељ, па, шта више, и обновилац онога што је било пропало, у месту по имену Рибница. А како су у земљи тој (и) латински јереји, то се по вољи Божјој удостоји да у храму том прими (и) латинско крштење. А кад се вратио отац његов у столно место, опет се удостоји да прими друго крштење из руку светитеља и архијереја усред српске земље, у храму Светих и свеславних и врховних апостола, Петра и Павла.“ Свети краљ Стефан Првовенчани, *Житије светог Симеона Мироточивог*, (прир. М. Павловић), Крагујевац 2016, 41-42.

³ Краљ Урош I (1242-1276) био је син краља Стефана Првовенчаног и краљице Ане Дандоло.

син, краљ Драгутин (1276-1282) наставио је политику свог оца, а под утицајем мајке био је благонаклон према римокатолицима. Ожењен је угарском принцезом Каталином Арпад 1268. године, ради потврђивања мировног уговора између Србије и Угарске. Цар Душан увиђајући опасност од турског продирања,⁴ затражио је од авињонског папе Иноћентија VI да га именује за „капетана хришћанске војске“, у борби против Османлија, а да ће он и српски народ прихватити римокатоличанство.⁵ Понудио је 1350. године и савез Млечанима за заједнички напад на Цариград, будући да му је за освајање византијске престонице била неопходна јака флота.⁶

Ова повремена окретања српских владара западу, у суштини представљају само дипломатске потезе, који су у датом политичком тренутку Србији били потребни, будући да се налазила „између Истока и Запада“. То не значи да је неко од Немањића искрено желео да призна примат римокатоличке цркве. Темељи православља у Србији на тај начин нису могли да буду пољуљани, јер су сви владари из ове династије уживали ослонац и подршку Српске православне цркве, а са друге стране су били њени заштитници, остварујући на тај начин у потпуности начело симфоније, успостављено још Законоправилом Св. Саве.

Утицај римокатоличанства осећао се и унутар саме државе. Било је доста поданика римокатоличке вероисповести, нарочито у Приморју. Такође, немачки рудари, Саси, основали су своје рударске насеобине, у којима су имали своју самоуправу (свог кнеза, суд, цркву). Везе са западом одржаване су трговином, и то са Дубровчанима и Которанима. Дубровчани су имали своје трговачке колоније у градовима у унутрашњости државе, уживајући аутономне повластице, дароване и потврђиване од стране српских владара.

Уз Српску православну цркву чије је архиепископско седиште средином XIII века премештено из Жиче у Пећ, постојале су и латинске бискупије под управом Рима. Смештене на јадранској обали, или уз њу, административно су биле подељене у три групе: надбискупију барску, која је заједно са својим изборним седиштем непосредно потпадала под Свету столицу, бискупију которску, која је имала јурисдикцију над Латинима у српској унутрашњости

⁴ Османлије су 1354. године заузеле Галипољ, чиме почиње епоха њиховог трајног насељавања на европском тлу. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 2017, 601.

⁵ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331-1355*, Београд 2005, 299.

⁶ М. Спремић, *Србија и Венеција (VI-XVI век)*, Београд 2016, 43.

(укључујући и Сасе рударе) и зависила је од бискупије Барија у Апулији, и бискупије требињска и захумска (херцеговачка), под надбискупијом дубровачком (чије је седиште било изван српске територије).⁷ У средњовековној Србији је било доста римокатоличких парохиа, које су настајале од средине XIII века на основу привилегија досељених Саса.⁸

Добре односе са римокатолицима и папом посебно је одржавала краљица Јелена Анжујска⁹ (око 1250-1314), супруга краља Уроша I и мајка краљева Драгутина и Милутина. Када је краљ Драгутин преузео власт, својој мајци је уступио да управља Зетом, Требињем, крајевима око Плава и Ибра. Папа Никола IV (1288-1292) у својој посланици писаној у Риети 23. јула 1288. године моли и препоручује краљици да подржи његове предлоге о окретању Србије ка римокатоличанству.¹⁰ Сарађујући са Римокатоличком црквом, изградила је четири фрањевачка манастира у зетским градовима Котору, Бару, Улцињу и Скадру. Подигла је и православни манастир Градац. Фрањевци (Мала браћа, фратри), су били свештенички ред који је ширио римокатоличанство на источној обали Јадрана, посебно у областима под српском влашћу, а залагали су се и за унију Западне и Источне цркве.¹¹

Иако папска Курија није могла да постигне договор са српским владарима о преласку Србије у римокатоличанство, папе су наставиле да воде римокатоличку пропаганду мисионарењем и ширењем римокатоличке вере. Римокатолички прозелитизам је изгледа био најјачи у време Душановог царства. А. Соловјев каже да „у Душаново доба спада велика офанзива католицизма: појачана делатност фрањеваца у Босни, покушаји папе Климента VI да потчини

⁷ Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд 1991, 298.

⁸ С. Ћирковић, *Католичке парохие у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 240-258.

⁹ Њено порекло ни данас није у потпуности разјашњено. Највероватније је била рођака краља Карла I Анжујског. М. Поповић истиче да је „својим животом и радом успела да помири две тако оштре крајности, папство и Србију, римокатолицизам и православље. Тежила је да створи унију, што су безуспешно покушавале папе. Папе су је поштовале и сматрале „верном кћери римокатолицизма“, јер је несебично помагала римокатоличку веру. Такође је била окренута српском народу, кога је прихватила као свој“. М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010, 85-86.

¹⁰ Исто, 82

¹¹ Византијски цар Михаило VIII Палеолог (1259-1282), успео је да 1261. године поврати Цариград од крсташа, који су га заузели 1204. године. Како би избегао напад на Византију од стране Карла I Анжујског, Михаило је почео преговоре са папом око црквеног уједињења православне и римокатоличке цркве. До уније је заиста и дошло на сабору у Лиону 6. јуна 1274. године. Унија, иако формално потписана од стране византијских емисара, ипак, никада није била прихваћена у Византији. Овај више политички потез спасао је Византију од сицилијанског краља, јер је папа забранио Карлу I Анжујском да нападне Цариград.

себи Свету Гору (1343. г.) и Србију.¹² Управо је папа Климент VI (1342-1352) саопштио драчком архиепископу Антонију, дубровачком архиепископу Илији и трогирском епископу Бартолу, да је чуо „да у неким крајевима краљевине Рашке, Албаније и Славоније, као и у другим оближњим областима, народ мисли и верује да се Христово тело налази у примању пресног хлеба, крштавају се противно обредима и одредбама католичке цркве, тунику Господњу поцепали су и упропастили, пробудило се опасно шизмаштво, уведене су нове секте и сеју разне заблуде, на основу којих лажно, али упорно, верују да дух свети произлази само од оца, а не како то учи света римска црква, а исто тако сасвим друкчије говоре и мисле о Христовом телу, крштењу итд.“ Папа, стога, моли ова црквена лица да „растерају шизматике, да униште секте, уклоне заблуде, поправе ову велику удаљеност и незаконитост, да једном речи, залутале душе приведу јединству католичке вере и врате обредима и обичајима латинске цркве, па ако је потребно да би се све то постигло – нека употребе и световну власт.“¹³

На основу овога можемо да закључимо да је у средњовековној Србији било српских грађана римокатоличке вере нарочито у Приморју. На територији српског царства боравили су и дубровачки трговци и немачки рудари – Саси, такође римокатолици. Исповедање римокатоличке вере је очигледно било дозвољено. Међутим, верска политика папске Курије, која се огледала у римокатоличком прозелитизму, односно превођењу и утицању на православне вернике српског царства да постану римокатолици, није била дозвољена. Т. Тарановски истиче: „Бранећи православље од отпадништва, које би могли изазвати агресивност католицизма, Душанов Законик забрањује под претњом казне католичку пропаганду нарочито свештеницима. Та се одредба не коси са системом толеранције у конфесионалној држави према иноверцима, јер систем толеранције допушта слободно и јавно исповедање иноверне вере само оним, који су у њој рођени, а никако не дозвољава ширење њихове вере међу припадницима државне вере.“¹⁴ У овом закључку Т. Тарановског налази се идеја целокупне групе чланова Душановог законика који се односе на заштиту православља од римокатоличког прозелитизма. Римокатолици су у Душановој

¹² А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 175.

¹³ М. Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Горњи Милановац 2002, 51-52.

¹⁴ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, (прир. Р. Михаљчић), Београд 2002, 361.

Србији могли слободно да исповедају своју веру, али је мисионарење и превођење православних верника у римокатолике било строго забрањено његовим Закоником. Саме одредбе Законика које забрањују римокатоличку пропаганду представљају јасан доказ о постојању такве активности римокатоличких мисионара.

2. КРИВИЧНА ДЕЛА РИМОКАТОЛИЧКОГ ПРОЗЕЛИТИЗМА

Душанов законик садржи кривичноправне одредбе којима предвиђа кривична дела римокатоличког прозелитизма. Њихово главно обележје се састоји у превођењу православних хришћана српске царевине у римокатолике, односно у стварању потенцијалне опасности да до тога дође. Чланови Законика за које је до сада у науци несумњиво утврђено да се односе на римокатолички прозелитизам су 6, 7, 8, 9. и 21. У ова дела спадају: 1) отпадништво од православља у римокатоличанство, 2) превођење православног у римокатоличанство од стране римокатоличког свештеника, 3) брак римокатолика и православне и 4) продаја православног хришћанина римокатолику.

2.1. Отпадништво од православља у римокатоличанство

Члан 6. Законика "О ересн латин'скон" регулише апостасију: "И за ересъ латин'скою; што [се] соу (о)братилн христiane въ азиднство; да се възврате опеть въ христiан'ство; ако ли се кто окрѣте прѣчювъ и не възвративъ се въ христiан'ство, да се каже како пише оу законикоу светинхъ отъць."¹⁵ („И за јерес латинску, што су обратили хришћане у азимство, да се врате опет у хришћанство, ако се нађе ко пречувши и не повративши се у хришћанство, да се казни како пише у закону светих отаца.“)¹⁶ Овим чланом наређује се онима који су прешли (обратили се) у римокатоличанство (јерес латинска, азимство) да се врате у православље. Ко не послуша наредбу и не врати се у православље биће кажњен по Законнику светих отаца. Наведени члан забрањује преобраћање и отпадништво (апостасија) православних у римокатолицизам. Православне вернике Законик назива

¹⁵ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349-1354*, Београд 1898, 11.

¹⁶ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 90.

хришћанима, а припаднике римокатоличке вероисповести *јерес латинска и азимство*. У обредном и литургијском смислу *азимство* представља једну од битних разлика између православне и римокатоличке цркве, будући да римокатолици у причешћу употребљавају бесквасни хлеб (азима), па се под овим појмом подразумевају управо припадници римокатоличке цркве у српским православним земљама.¹⁷ А. Соловјев каже да израз *азимство* долази од грчке речи *ἄζυμος* (неквасен хлеб).¹⁸ М. Петровић сматра да такав облик у грчком језику не постоји, те каже да ова реч потиче од *ἄζυμιται* – Азимити, једно од имена за Латине римокатолике као јеретике.¹⁹ Н. Радојчић је указао да је извор члана 6 глава А-2 Синтагме Матије Властара.²⁰ Њен наслов је „О јеретцима и о томе како треба примати оне који се из јереси преобраћају“.²¹ Ипак, не може се у потпуности изједначити римокатоличанство (јерес латинска) са јересима који се помињу у наведеној глави Синтагме. Наиме, Душанов законик не забрањује исповедање римокатоличанства. Уосталом, у Српском царству било је доста римокатолика, нарочито у приморском делу, затим трговачких колонија Дубровчана, као и немачких рудара Саса по рударским центрима. Оно што Законик забрањује је римокатолички прозелитизам, односно превођење православних у католике. Да је ова тенденција постојала несумњиво показује дотична одредба којом се наређује да православни који су прешли у римокатоличанство морају да се врате православној вери.

А. Соловјев је сматрао да је одредба члана 6. „неправилна“ из угла кривичноправне науке због свог ретроактивног дејства и да у суштини представља „потврду старог правила да православни хришћанин не сме напустити свој обред и прећи у другу веру: стога она обухвата и случајеве настале пре доношења те одредбе.“²² Наиме, напуштање православља (отпадништво од праве вере, апостасија) је кривично дело које је инкриминисано Законоправилу Св. Саве, што значи да га је српско право познавало и пре Душановог законодавства. Међутим, како Законоправилу није предвиђен облик напуштања православља преласком у римокатоличанство,

¹⁷ С. Ђирковић, Р. Михаљчић, *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 4.

¹⁸ А. Соловјев, *Законик*, 175.

¹⁹ М. Петровић, „Бабунска реч“ у *Законику цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Археографски прилози, 25, Београд 2003, 144.

²⁰ Н. Радојчић, *Законик*, 91.

²¹ М. Властар, *Синтагма*, (са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић), Београд 2013, 40.

²² А. Соловјев, *Законик*, 176.

Душановим закоником је шире протумачено правно дејство одредаба Законоправила које регулишу ово кривично дело. То је учињено означавањем римокатоличанства као јереси. Из овога следи, да самим тим, што су поједини православни верници прешли у римокатолицизам, они су учинили наведено кривично дело, те су према одредбама Законоправила били кривично одговорни. Пошто Законоправило није регулисало овај облик отпадништва од православља – у римокатоличанство, већ само у јерес или незнабоштво, Законик је пружио прилику бившим православним верницима да се покају и врате правој вери. У стварности, основни разлог који је определио цара Душана да пропише ову могућност, вероватно је био одређени број православних који су под притиском и пропагандом римокатоличке цркве прешли у римокатолицизам. Да би се избегло кажњавање српских поданика који су већ учинили наведено кривично дело, Душанов законик им наређује да се врате у православље. Једино онај који би се оглушио о наредбу из првог дела наведеног члана, био би кажњаван по Законнику светих отаца, тј. Законоправилу, чиме би се активирала његова примена. Зато се пре може говорити о условно одложеној примени Законоправила, него о ретроактивном дејству Душановог законика.²³

Законик једино говори о онима који су прешли на римокатоличанство пре његовог доношења. Са друге стране не предвиђа никакву норму за оне који би прешли после његовог доношења. Ово је још један доказ који иде у прилог наведеној тези, будући да је забрана напуштања праве вере садржана у Законоправилу (*како пише у Законнику светих отаца*), те није било потребе да се понови у Законнику. И управо због тога је цар Душан сматрао да је у погледу кривичне санкције довољно да само опомене учиниоце овог дела упућујући на Законоправило.

Употребљен је израз "**да се каже**", што значи „да се казни“. Порекло овог термина је из црквеног права, односно, како је указао А. Соловјев, из система црквених епитимија чији је основни циљ поправљање кривца, па се у словенским језицима појављују изрази "**казнь**" и "**наказнь**" од глагола "**казати**", "**наказати**" који значи говорити, учити, али и кажњавати.²⁴

²³ С. Стојановић, *Јеретик из члана 10 Душановог законика*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 85/19, Ниш 2019, 412, фуснота 2.

²⁴ А. Соловјев, *Законик*, 176.

Важно је утврдити на коју одредбу односно казну члан 6. Законика упућује? А. Соловјев је закључио да је ово упућивање нејасно, јер ни Синтагма ни Номоканон не кажњавају прелазак из православља у римокатоличку веру: „Вероватно је да Душанов Сабор циља на проширено тумачење одредбе Скраћене синтагме А-1 (из Прохирона 39, 34), који понавља одредбу Јустинијанова Кодекса (I, 5, 22).“²⁵ Ова одредба у Синтагми Матије Властара је друга световна одредба под насловом „Закони градски“ (дакле, у питању су две световне одредбе) главе А-1 (О онима који су се одрекли ове непорочне хришћанске вере и о томе како треба примати назад оне од њих који се покају) и гласи: „Они који су одступили од православне вере и постали јеретици, или су принели жртву, или су коме обећали да ће је принети, не могу да завештавају (имовину), то јест да дијатаксују²⁶, нити да дарују, нити са уговором нити без уговора могу шта примити (тј. наследити завештајно или без завештања – нап. аут.)“²⁷ Дакле, као што је наведено, приметио је, да је ово упућивање на Законик светих отаца „доста нејасно“, јер ни Законоправило ни Синтагма, не кажњавају прелаз у римокатоличанство. Зато је закључио да „Душанов законик упућује на ту одредбу и вероватно баш због тога служи се у овом члану, поред речи „азимство“, и изразом „јерес латинска“, пошто у овом случају изједначаје католике с Јустинијановим јеретицима“.²⁸

А. Соловјев је дошао до наведеног закључка, јер је применио искључиво језичко-логичко тумачење, те није узео у обзир одредбу 39. 28 Закона градског у Законоправилу, која предвиђа смртну казну за православног који пређе у манихејство: "Манихѣн. н же христїанн бивѣше. по томѣ манихѣнската сътворѣюще. нли такоуѣ свѣдающе. н не прѣдающе нхъ кнезедѣ. конауѣнїи цоуцѣ повнннны соуѣ. н н же въ саноуѣ. нли въ воннствѣхъ нли въ сьннцїиуѣ соуѣ. длѣжнны соуѣ пещи се еда оуѣ ннхъ кѣтъ кто такоуѣ. аще же оуѣдѣвѣше н не прѣдадетъ его. аще н правокѣрнїи свѣ. конауѣноуѣ цоукѣ поднцоуѣ."²⁹ Реч „манихејац“ из одредбе главе А-2 Синтагме³⁰ (која је

²⁵ Исто, 175.

²⁶ Овај глагол долази од грчке речи за тестамент „дијатакис“ (διατάξις). У Законоправилу је преведена као "закѣтъ" (завет). А. Ђорђевић, *Завештање у Душановом законодавству*, Двадесет година Закона о наслеђивању Републике Србије, Ниш 2016, 168.

²⁷ М. Властар, *Синтагма*, 40.

²⁸ А. Соловјев, *Законик*, 175.

²⁹ Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, Гласник српског ученог друштва, 56, Београд 1884, 126.

³⁰ Ова одредба гласи: „Уколико се установи да манихејац живи у грчком месту, да му се одруби глава“. М. Властар, *Синтагма*, 53.

била узор члану 10. Законика, како је то приметио Н. Селаковић),³¹ замењена је у члану 10. Законика термином „јеретик“, што јасно показује да нема места строгом језичко-логичком тумачењу наведених одредаба.³² Такође, треба приметити да је израз манихејац могао бити преведен и као богумил или бабун, али ипак, није. Необично је, и што је А. Соловјев закључио да је члан 6. упућивао на одредбу Синтагме која садржи грађанскоправну санкцију, иако је и сам приметио да је „у области кривичног права византијски систем одавно стајао на гледишту да свако кривично дело држава мора кажњавати, обично смртном или телесном казном.“³³

Са друге стране А. Катанчевић сматра да се члан 6. Душановог законика односи на Закон градски из Законоправила, те је навео кривична дела отпадништва од православља у Закону градском: „Прво по реду (39. 28) постоји када правоверни хришћанин постане манихејац. Друго чини онај ко зна за такав поступак, а не пријави га (такође 39. 28). Треће (39. 33) се састоји у практиковању политеистичке религије после крштења. Четврто дело (39. 34) постоји уколико је неко одступио од праве вере и постао јеретик, принео жртву или некоме обећао да ће је принети. У првом, другом и четвртм случају казна је смрт. Трећи од наведених деликата се кажњава забраном сачињавања тестаментa, давања поклона и наслеђивања (било по тестаменту, било интестатски).“³⁴ А. Катанчевић је погрешно закључио. Наиме, у првом, другом и трећем случају (39. 28 и 39. 33 Закона градског) казна је смрт, а у четвртм (39. 34 Закона градског) забрана сачивања завештања, даровања и наслеђивања.

А. Катанчевић је оповргавао тезу А. Соловјева и указао да се у конкретном случају има применити смртна казна из одредбе 39. 28 Закона градског, аргументујући да је мало вероватно да би средњовековни суд изрицао казну ограничења пословне способности, јер би се лако могла изиграти због свог будућег важења, те да се термин „казати“ у смислу „казнити“, у Душановом законикy најчешће употребљава када се упућује на примену смртне казне (чланови 140.-142, 144.-147, 149, 165, 173. и 178).³⁵ Стога би његов превод овог члана гласио: „Православци који су се обратили у римокатоличанство, да

³¹ Н. Селаковић, *Душанов законик и правни транспланти*, Београд 2007, 28.

³² С. Стојановић, *Јеретик из члана 10 Душановог законика*, 416.

³³ А. Соловјев, *Законик*, 4.

³⁴ А. Катанчевић, *Деликт римокатоличког прозелитизма у средњовековној Србији*, Црквене студије 16/2, Ниш 2016, 562.

³⁵ Што је уосталом приметио и А. Соловјев, *Законик*, 176.

се врате опет у православље. Ко то не учини, да се казни као да је прешао у богумилство, смртном казном.³⁶

Прихватајући аргументацију А. Катанчевића до истог закључка долазимо мало другачијим путем. Наиме, одредбе о напуштању праве вере треба најпре прегледати из Прохирона (Закона градског), јер оне омогућавају боље систематско тумачење, будући да Синтагма садржи само две одредбе о овом кривичном делу. Тако се уочавају два облика истог кривичног дела напуштања православља: 1) члан 39. 28 Закона градског кажњава отпадништво у манихејство, што у суштини одговара преласку у јерес: **"Манихѣи. нже христїани бнвѣше. по томѣ манихѣнскаѣ сътворѣюще. нли такоуѣ свѣдающе. н не прѣдающе нхѣ кнезедѣ. конатѣнїи доуцѣ повнннны соутѣ. н нже въ саноуѣ. нли въ коннствѣхѣ нли въ снннннннхѣ соуце. длѣжны соутѣ пещи се еда отѣ ннхѣ кестѣ кто такоуѣ. аще же оуѣдѣвѣше н не прѣдадетѣ его. аще н правокѣрннн сътѣ. конатѣноуѣ доуцѣ поднндоутѣ."**³⁷ Ова одредба није преузета у Синтагми; и 2) члан 39. 33 кажњава отпадништво у незнабоштво (паганство): **"Нже сподобывѣ се светаго крѣщенїа н пакы єлнннствоуѣтѣ. конѣтѣннн повнннн кестѣ доуцѣ."**³⁸ Ова одредба је преузета у Синтагми, као прва световна одредба главе А-1 под насловом „Закони градски“: „Они који су се удостојили светог крштења и опет одржавају јелинске обичаје треба да буду кажњени смртном казном.“³⁹ Дакле, видимо да је за напуштање православља кривична санкција била смртна казна. Овим одредбама треба додати и правило 39. 30 које смртном казном кажњава конкретно приношење незнабожачке (јелинске) жртве: **"Творен єлнннскыѣ жрѣтви. нли поунтаѣ ндоли. нли каде нхѣ. нли лнбанѣ съжнзаѣ ндѣ. конѣтѣннн повнннн кестѣ доуцѣ."**⁴⁰ Оно није преузето у Синтагми, али је од значаја за тумачење прописа 39. 34 које је Матија Властар уврстио у своју Синтагму.

Поред кажњавања ових дела смртном казном, у Прохирону постоје и грађанскоправне санкције за ова дела. Тако члан 39. 29 предвиђа: **"Манихѣи н по сѣдѣрннн обѣнѣтаютѣ се н ѣко ннкто же нхѣ не наслѣднтѣ отѣ завѣта. нли отѣ незавѣщанїа. аще н сѣродннннн боудутѣ правокѣрннннн. разкѣ дѣтїн. нѣ вѣноснтѣ се ндѣннѣ нхѣ наше скровннннн. Тѣкѣмо ко дѣтн нхѣ правокѣрннн соуце наслѣдоутѣ к. такоуѣ же н ѡ**

³⁶ А. Катанчевић, *Деликт римокатоличког прозелитизма*, 563.

³⁷ Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, 126.

³⁸ Исто, 127.

³⁹ М. Властар, *Синтагма*, 40.

⁴⁰ Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, 126-127.

Данатіанѣхъ:⁴¹ Дакле, забрањује се да се манихејац (разуме се и онај ко је из православља прешао у манихејство, јер је тиме постао манихејац) наслеђује завештајно или без завештања (сем њихове православне деце). Сада се поставља питање односа између кривичноправне санкције – смртне казне за манихејца и грађанскоправне – губитка способности наслеђевина. Која се од ових казни примењивала? Сматрамо да су се примењивале обе кумулативно. Дакле, забрана наслеђивања као грађанскоправна санкција, примењивала би се уз главну, смртну казну из члана 39. 28 Закона градског. С тим што се у пракси могла применити и само она. Наиме, ако би манихејац умро, без осуде у кривичном поступку, односно пре извршења смртне казне, онда би забрана наслеђивања представљала главну, тачније једину санкцију. Међутим, уколико је манихејац осуђен и погубљен, онда би имала карактер допунске санкције уз кривичну. Слично прописује и одредба 39. 34: **"Отстоупльшен отъ правокѣрныкѣ вѣры. и еретици бывше. или идоломъ пожръше. или пожръти комѣ обѣщавше се. не могу завѣщавати ни даровѣ давати. ни отъ завѣта же ни отъ незавѣщанїа възымати что не могутъ."**⁴² Такође је садржи и Синтагма: „Они који су одступили од православне вере и постали јеретици, или су принели жртву, или су коме обећали да ће је принети, не могу да завештавају (имовину), то јест да дијатаксују, нити да дарују, нити са уговором нити без уговора могу шта примити (тј. наследити завештајно или без завештања – нап. аут.)“⁴³ Дакле, за отпадништво од православља у незнабоштво, као и за приношење незнабожачке жртве била је предвиђена смртна казна. Грађанскоправна санкција се огледала у забрани сачивања завештања, даровања и наслеђивања. Однос између правила 39. 33 и 39. 34 у суштини је морао бити исти као и однос између чланова 39. 28 и 39. 29. Ограничење пословне способности из члана 39. 34 се примењивало заједно са смртном казном из члана 39. 33 Прохирона.⁴⁴ Отпадник од православља се кажњавао смртном казном на основу осуђујуће пресуде. Наведене грађанске санкције из одредби 39.

⁴¹ Исто, 126.

⁴² Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, 127.

⁴³ М. Властар, *Синтагма*, 40.

⁴⁴ Одредба 39. 34 кажњава и оног ко напусти православље и постане јеретик. Како одредба о преласку у манихејство није уврштена у Синтагму, а Законик употребљава израз *јерес латинска* А. Соловјев је закључио да је ово одредба из Синтагме на коју је Законик упућивао (како је већ указано). Истина, грађанскоправне санкције из ове и одредбе о манихејцима (39. 29) нешто се разликују, али то не мења суштину – обе су се морале примењивати уз смртну казну. Ова дистинкција је могуће била од значаја у византијском праву, будући да је у Византији поред манихејства било и других јереси.

29 и 39. 40, према нашем мишљењу, важиле су аутоматски, по самом закону (*ex lege*), односно од тренутка напуштања православља, тако да се из наведеног разлога не можемо сложити са А. Катанчевићем, који каже да би на основу пресуде, коју би евентуално изрекао средњовековни суд, „ограничење пословне способности требало да важи убудуће“,⁴⁵ јер окривљени није напустио православље у тренутку изрицања пресуде, већ раније. Али се с њим слажемо, да, уколико би ограничење пословне способности била једина казна, она би се „лако дала изиграти“⁴⁶. Ово би могао бити још један аргумент који иде у прилог тези о кумулативној примени кривичне и грађанске санкције на отпаднике од православља.

Напоследку треба кривично дело *апостасије* упоредити са кривичним делом *невере*. Оба дела имају један заједнички елемент – издају. У првом случају реч је о издаји праве вере, а у другом о издаји владара и државе. За неверу су такође биле предвиђене кумулативно две казне – смрт и конфискација имовине издајника (расап). У Законоправилу то је одредба 39. 10 Закона градског: "Иже на спасенїе царевѣо тыщетнаѣа пооугаѣтъ се оубываѣтъ се н додѣ его расхититѣ се:"⁴⁷ У Синтагми се ова одредба налази у глави П-21 („О издајницима“): „Онај ко се уротио против царевог живота или против државе убија се, а његова имовина припада држави.“⁴⁸

Резимирајући наведено, закључујемо да се биће кривичног дела отпадништва од православља састоји у напуштању (издаји) православне вере без обзира да ли је реч о преласку у јерес, незнабоштво или римокатоличанство те да је за ово дело била предвиђена увек смртна казна уз ограничење пословне способности. Можда је из тог разлога Матија Властар сматрао да је довољно да о овом делу преузме само две одредбе – једну која има кривичноправну санкцију, и другу, која предвиђа грађанскоправну санкцију? Како год било, једно је сигурно – члан 6 Законика могао је да упућује само на одредбу 39. 28 Закона градског у Законоправилу, јер она прописује главну, смртну казну. Вероватно је имао у виду и забрану наслеђивања из члана 39. 29 Закона градског. Такође, ово је уједно доказ да је Душанов законик под термином Законик светих отаца подразумевао Законоправило, а не Синтагму, јер једино

⁴⁵ А. Катанчевић, *Деликт римокатоличког прозелитизма*, 563.

⁴⁶ Исто, 563.

⁴⁷ Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, 125.

⁴⁸ М. Властар, *Синтагма*, 338.

Законоправило садржи основну одредбу о напуштању православља и преласку у манихејство, односно јерес. Међутим, члан 6 не предвиђа да ће се православни који су прешли у римокатолицизам одмах казнити на основу Законика светих отаца. Остављена им је могућност да се покају и врате православљу. Казна је предвиђена за оне који би истрајавали у свом отпадништву. На крају, треба поставити питање – да ли ће онај који је прешао у римокатолицизам, лакше одлучити да се врати православној вери ако би му било забрањено ограничењем пословне способности или смртном казном? Законик је, дакле, чланом 6. за православне који су прешли у римокатоличанство, а одбијају да се врате православљу, упућивао на смртну казну (*poena capitalis*).

Да би се успешно извршила наредба из члана 6. Душановог законика, Српска православна црква морала је да преузме одређену обавезу. Та обавеза се састојала у постављању протопопова по свим градовима и трговима, чији је задатак био да врате отпаднике у римокатоличанство православној вери. Законик је у члану 7. "О ереси латинској" предвидео: "И да постави црковъ велика протопопѣ по вѣсѣхъ [градовѣхъ и] трговѣхъ да вѣзвратѣ христѣанѣ отъ ереси латинскыѣ, кон се соу обратилн къ вѣроу латинскоу; и да имъ даде заповѣдь духовноу; и да се вѣсакы врати къ христѣанѣство."⁴⁹ („И да постави Велика црква протопопе по свима градовима и трговима, да поврате хришћане од јереси латинске, који су се обратили у веру латинску, и да им даде заповест духовну и да се врати сваки у хришћанство.“)⁵⁰ Овај члан није кривичноправна одредба, али је у тесној вези са претходним чланом и представља његову допуну. Наиме, Велика црква под којом се подразумева Пећка патријаршија, имала је обавезу да по свим градовима и трговима постави протопопове да поврате хришћане од *јереси латинске* који су се обратили у веру латинску, да им дају духовну заповест и да се сваки врати у православље. Колика је опасност за православље претила од римокатоличког прозелитизма и колико је значајан задатак био да се православни који су преобраћени у римокатолицизам врате у православну веру несумњиво говори дотични члан Законика, који ову дужност поверава цркви. Протопопови (хорепископи), били су помоћници епископа који су у Српској цркви постављани по византијском узору и по традицији старе православне цркве, актом који се звао синђелија (сигилион), којим су одређиване њихове

⁴⁹ С. Новаковић, *Законик*, 12.

⁵⁰ Н. Радојчић, *Законик*, 91.

основне дужности и месна надлежност.⁵¹ Били су посредници између епископа и попова и као духовни надзорници имали су специфичне дужности. Једна од њих према Душановом закону била је *да поврате хришћане од јереси латинске*, а могли су и да издају *заповед духовну*, тј. да изричу црквене казне.

Сви преписи имају само "т^рговѣхъ", док Струшки има "градовѣхъ и т^рговѣхъ"⁵². Решење Струшког преписа је потпуније и вероватно најприближније оригиналу (у питању је најстарији сачувани препис), јер тргови као места (вароши) у којима се трговало, у којима је боравило доста Дубровчана,⁵³ нису били једина места са римокатоличким елементом. То су били и градови, нарочито приморски, као и рударске насеобине немачких рудара Саса у унутрашњости Српског царства. Због тога Струшки препис када је у питању дотична одредба можемо сматрати потпунијим.

2.2. Превођење православног у римокатоличанство од стране римокатоличког свештеника

У вршењу римокатоличког прозелитизма нарочито значајну улогу имали су римокатолички свештеници. Зато Законик осмим чланом "Ѡ латин'скоѡ попѣ" кажњава попа латинског који православног преведе у римокатоличанство: "И по пѣ латин'скы, ако се нанде обративъ христіанина въ вѣроу латин'скоу, да се каже по за коноу светынхъ отьць."⁵⁴ („И поп латински, ако се нађе, обративши хришћанина у веру латинску, да се казни по закону светих отаца.“)⁵⁵ Законик, и у овом члану у погледу казне упућује на Закон светих отаца. Којом казном је кажњаван поп латински који обрати православног у веру латинску?

А. Соловјев је само констатовао да је овај члан нејасан, јер не постоји одредба која кажњава латинског попа ни у Номоканону ни у Синтагми.⁵⁶

⁵¹ М. Копривица, *Попови и протопопови Српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 90, 92.

⁵² М. Беговић, *Законик цара Стефана Душана, књига I (Струшки и Атонски рукопис)*, САНУ, Београд 1975, 98.

⁵³ У повељи краља Уроша I од 13. августа 1252. године предвиђа се да су Дубровчани дужни да иду на трге господске, а ко не би ишао, губио је робу: "Ѡбрете ли сѣ кто отъ нихъ тръговѣцѣ нѣ шедѣ на тръге нан гдѣ годѣ ставѣше, нѣ давѣ Зрѣтенога доходѣка краљевства дн, да нѣ сѣ Ѡзѣмѣ кѣпла, како је и прѣ гн Ѡзѣдано нѣ шедѣшидѣ на тръге господске." В. Мошин, С. Тирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I, Београд 2011, 188. С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 150.

⁵⁴ С. Новаковић, *Законик*, 13.

⁵⁵ Н. Радојчић, *Законик*, 91.

⁵⁶ А. Соловјев, *Законик*, 175.

А. Катанчевић је закључио да и овај члан Законика упућује на члан 39. 28 Закона градског из Законоправила, будући да садржи одредбу која кажњава сведока који зна да је неко из православља (хришћанства) прешао у манихејство, а то не пријави, те би се римокатолички свештеник могао подвести под појам овог сведока: „Римокатолички свештеник који је учествовао у обреду преобраћања православца у римокатоличанство, да се казни као и сведок преобраћања православца у богумилство, смртном казном.“⁵⁷

Међутим, изгледа да је сада А. Катанчевић, као што је то учинио А. Соловјев приликом тумачења члана 6, применио искључиво језичко-логичко тумачење. Због тога подвођоње попа латинског под појам сведока преобраћања православца у манихејство из члана 39. 28. Закона градског, не делује изгледно. Мало је вероватно да су средњовековни редактори Душановог законика, могли да имају овакав логички закључак. Пре ће бити, да су имали у виду радњу кривичног дела – превођење православца у другу веру или како каже А. Соловјев „одвраћање од праве вере.“⁵⁸

За ову радњу односно кривично дело, Законоправило једино кажњава Јеврејина, па вероватно због тога А. Катанчевић није узео у обзир те одредбе Закона градског. Наиме, то су две одредбе Прохирона, чланови 31. и 32. главе 39. Закона градског које у преводу З. Чворовића тзв. Јосифовске Крмчије гласе: „Ако Јеврејин има хришћанина роба, па га обреже, да му одсеку главу“ и „Ако се Јевреј или муслиман осмели да преобрати хришћанина из хришћанске вере, најтежом казном да се казни“, наводећи да се текст ове норме разликује од византијског оригинала из Прохирона, јер се у Прохирону као потенцијални учинилац овог дела наводи једино припадник јудејске вере.⁵⁹ У Законоправилу Св. Саве, који садржи реципирани Прохирон под називом Закон градски, наведене одребе гласе: 1) 39. 31: "Ице жидовннѣ христѣанннѣ раба ндлын. н обрѣжеть его. да сотсѣкоуть еѣ ѡ главѣ:"⁶⁰ и 2) 39. 32: "Ице жидовннѣ дрѣзньеть развратити христѣаньскы подисли. главнѣи доуцѣ повиннь ксть:"⁶¹

⁵⁷ А. Катанчевић, *Деликт римокатоличког прозелитизма*, 563.

⁵⁸ А. Соловјев, *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1998, 470.

⁵⁹ З. Чворовић, *Душанов законик у руском огледалу: прилог упредној српској-руској правној историји*, Београд 2018, 30-31.

⁶⁰ Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, 127.

⁶¹ Исто, 127.

3. Чворовић закључује „да се са основаношћу може претпоставити да је на одредбу 32. главе 39. гране Закона градског упућивала и норма „поп латински да се казни по Закону светих отаца“, те да је природи кривичног дела чији је учинилац „поп латински“ најближи пропис 32. главе 39. гране Закона градског.“⁶² Ове одредбе садржане су и у Синтагми Матије Властара у глави I-4 (О томе како с Јудејцима никако не треба општити): „Ако Јудејац набави и обреже роба хришћанина или оглашенога, или се дрзне да поквари нечији хришћански начин размишљања, треба да буде кажњен смртном казном.“⁶³ А. Соловјев је запазио да је то „контаминација двају закона из Прохирона, у којима се прети смртном казном Јеврејину, који би свога роба Хришћанина у своју веру превео или уопште покушао да преведе једног хришћанина.“⁶⁴

Прихватимо мишљење З. Чворовића, јер је логичније и исправније. У сваком случају, оба тумачења (А. Катанчевића и З. Чворовића) имају у виду исту казну. У питању је смртна казна за попа латинског који би православног обратио у римокатоличку веру.

Попа латинског кажњава и Закон о рудницима, који је 1412. године донео за Ново Брдо деспот Стефан Лазаревић. Наиме, према члану 20. Закона о рудницима, ако би поп латински преобратио православног у римокатоличку веру, био би кажњаван одсецањем носа (**ПОП ЛАТНІСКИ КОН СЕ НАГК КРСТІВЪ ХРИСТІАНИНА ДА МОУ СЕ ПОДЪПОРЕ НОСЪ**).⁶⁵ У питању је срамотна телесна казна преузета из византијског кривичног права.

Ако пођемо од хипотезе да су чланови 6. и 8. Душановог законика упућивали на Синтагму Матије Властара, долазимо до једног значајног закључка. Одредба на коју је упућивао члан 6 (који кажњава оне који су прешли у јерес латинску) уопште није уврштена у Синтагму Матије Властара, а у Скраћеној Синтагми, како је запазио А. Соловјев „испуштени су сви описи појединих јереси, који су имали само историјски значај, испуштени су (што је велика реткост у Скраћеној Синтагми) и сви наведени световни закони о јеретцима. Испуштена су готово и сва црквена правила о покрштавању јеретика“.⁶⁶ Разлоге за ово скраћивање види у непостојању многих јереси у

⁶² З. Чворовић, *Душанов законик у руском огледалу*, 31.

⁶³ М. Властар, *Синтагма*, 238.

⁶⁴ А. Соловјев, *Историја; Законодавство*, 470.

⁶⁵ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 56.

⁶⁶ А. Соловјев, *Историја; Законодавство*, 471.

Новаковић је приметио да Законик не регулише шта се дешава са осталим делом његове имовине.⁷¹ Ако се има у виду да је римокатолик у том случају протериван, највероватније да је остатак имовине конфисковала држава. Ове су мере биле неопходне, јер је жена према обичајном праву преузимала веру мужа, коју би наследила и њихова деца.

Душанов законик у овом члану за римокатолика употребљава израз *полуверац*. Израз „полуверни“ употребљен је на фресци „Сабор Немањин“ у цркви Св. Ахилија у Ариљу. Натпис стоји изнад групе неправославних епископа, па се у науци сматрало да су у питању богумили, јер је велики жупан Стефан Немања први сабор одржао против јеретика. Међутим, према М. Цуњку овде није реч о богумилима, већ о римокатолицима будући „да је тешко поверовати да епископи на чијим се одеждама налази приказан крст представљају богумиле.“⁷² Ипак, делује невероватно да је Стефан Немања сазвао сабор против римокатолика, а 1189. године у Нишу преговара са немачким царем Фридрихом Барбаросом о нападу на Византију. Можда су сабору против богумила присуствовали и неки од римокатоличких црквених достојанственика, представљених на композицији?

Члан 9 предвиђа ако римокатолик жели да се ожени православном, мора да пређе у православље. Ако узме православну за жену, све док то не учини, склопљени брак је рушљив. Може се оснажити (конвалидирати) једино преласком мужа римокатолика у православље, ако он то прихвати. Ако не прихвати, брак се поништава. Одузимају му се жена и деца, даје им се део *од куће*, тј. његовог имања, а он се протерује. И члан 9. Законика у служби је заштите православља, јер се основано претпостављало да ће жена у таквом браку преузети римокатоличку вероисповест свог мужа. Супротну ситуацију, када је мушкарац православлац, а жена римокатоликиња Законик не регулише. *Argumentum a contrario* можемо закључити да је такав брак био допуштен, те га није било нужно посебно регулисати. Израз "**да се нждене**" потиче од глагола "**нзгњати**", што значи изагнати, протерати.⁷³

⁷¹ С. Новаковић, *Законик*, 154.

⁷² М. Цуњак, *Да ли на фрески „Сабор Немањин“ у Ариљу имамо приказане богумиле*, Теолошки погледи, XIV, Београд 1981, 152-153.

⁷³ "**нзгњати**" – expellere. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, I, Београд 1863, 397.

2.4. Продаја православног хришћанина римокатолику

"И кто прода христіанна оу иноу невѣрноу вѣру, да [моу] се [роука] осече и езы къ оуреже."⁷⁴ („И ко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука отсече и језик одреже.“)⁷⁵, прописује члан 21. Законика "О проданіи христіан'скоу". Он предвиђа строге телесне казне реципиране из византијског права – одсецање руке и урезање језика за оног ко прода православног хришћанина у *ину неверну веру*, будући да је постојала опасност да у том случају пређе из православља у веру свог новог господара. А. Соловјев је протумачио да се овај члан односи на продају православног роба и уједно указао на одредбу без санкције из Василика која забрањује Јеврејину и сваком другом јеретику да држи хришћанско робље (51 βασ. I, 1), која је ушла у Синтагму Матије Властара, али није задржана у Скраћеној Синтагми.⁷⁶ Међутим, чини се, да је овој одредби Душановог законика био ближи пропис 39. 5 из Закона градског (Прохирона), који продају слободног човека кажњава одсецањем руке: "Ѹще нѣкто вѣдын. свободна нѣкого коупнтѣ. нан продастѣ его нан оутѣдастѣ. нан вѣ вѣне нзѣдастѣ. нан нзѣдѣнитѣ. едннон оутѣ сыхѣ вниѣ ѿвльши се. такокомоу да оусеуета роуцѣ:"⁷⁷ Изгледа да је ипак, наведена одредба Законоправила била извор члана 21, не само због казне, већ и због радње дела, будући да кажњава продају, а не поседовање роба. Такође, треба приметити да Законик употребљава израз *хришћанин*, без одређења да ли је у питању роб или слободан човек. По нашем мишљењу могла се односити и на роба, али и на слободног човека, односно патримонијално зависног човека неропског положаја (примера ради, ако би властелин продао свог меропха), јер је овде пресудан верски елемент кривичног дела (у сваком случају реч је о продаји у ропство). Изгледа да је казна у односу на Законоправило поштрена (додата је телесна казна урезивања језика), с обзиром на отежавајућу околност – продају у *ину неверну веру*.

У науци није било јединственог мишљења да ли наведени термин *ину неверну веру* означава било коју другу веру или римокатоличанство. Поводом дотичног члана А. Соловјев је забележио: „Члан 21 прети најстрожијим

⁷⁴ С. Новаковић, *Законик*, 24.

⁷⁵ Н. Радојчић, *Законик*, 95.

⁷⁶ А. Соловјев, *Законик*, 188.

⁷⁷ Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, 124. У питању је одредба Еклоге (17. 16), потом преузета и у Прохиرونу (39. 5): „Ко отме слободног човека и прода га, нека му се одсече рука.“ Д. Николић, А. Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш 2013, 105.

византијским казнама – одсецањем руке и језика онеме ко би се усудио продати хришћанина (православног) иноверцу, што треба тумачити – католику.⁷⁸ Да је реч о продаји православног у римокатоличанство сагласни су С. Шаркић,⁷⁹ Љ. Кркљуш,⁸⁰ Н. Кршљанин⁸¹ и Б. Марковић, која истиче да је иноверац исто што и полуверац⁸², дакле римокатолик. С друге стране Т. Тарановски под иноверцем подразумева „неправославног“, што би значило припадника било које друге вере, сем православне.⁸³ Овакво тумачење заступа и Ђ. Бубало: „Мисли се на случајеве у којима купац православног роба није православне вере, било да је хришћанин или не.“⁸⁴

Приликом тумачења овог израза од помоћи може бити члан 153 "О тръгов' цехъ" Законика који одређује састав мешовите пороте између Срба и римокатолика: "Иновѣр' цѣдъ и тргов' цедъ порот' ци половина Срѣбъ, а половина ныхъ дружинѣ, по законуѣ светаго краља."⁸⁵ („Иноверцима и трговцима поротници половина Србаља, а половина њихове дружине, по закону Светога краља.“)⁸⁶ Да се у овом члану израз *иноверац* односи на римокатолике (Дубровчане, Которане, Сасе) слажу се С. Новаковић⁸⁷, А. Соловјев⁸⁸, Т. Тарановски⁸⁹, Ђ. Бубало⁹⁰, Љ. Кркљуш⁹¹. Уколико применимо значење термина иноверац у смислу римокатолика на израз *ину неверну веру* из члана 21, долазимо до закључка да се тај израз односио највероватније на римокатоличку веру. Ово се може прихватити тим пре, што је на тржишту средњовековне Србије у време доношења Законика, иноверни купац могао бити најчешће римокатолик. Другим речима, при тумачењу наведеног појма треба имати у виду конкретност и казуистичност Законика.

⁷⁸ А. Соловјев, *Законик*, 188.

⁷⁹ S. Šarkić, *Le statut juridique des "non-chrétiens" dans le droit médiéval serbe*, La condition des "autres" dans les systèmes juridiques de la méditerranée, Paris 2001, 208.

⁸⁰ Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд 2010, 102.

⁸¹ Н. Кршљанин, *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика*, (докторска дисертација), Београд 2013, 199, фуснота 775.

⁸² Б. Марковић, *Душанов законик*, Београд 1986, 118.

⁸³ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 281, 363.

⁸⁴ Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 157.

⁸⁵ С. Новаковић, *Законик*, 120.

⁸⁶ Н. Радојчић, *Законик*, 131.

⁸⁷ С. Новаковић, *Законик*, 238.

⁸⁸ А. Соловјев, *Законик*, 298.

⁸⁹ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 599.

⁹⁰ Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 208.

⁹¹ Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, 128.

Поред тога што је био у служби заштите православља од римокатоличанства, овај члан од значаја је и за систематско тумачење одредаба Душановог законика. Најпре треба пажљиво извршити анализу члана. Радња кривичног дела је продаја православног хришћанина римокатолику. За ово дело предвиђене су кумлативно две тешке телесне казне реципиране из византијског права: 1) одсецање руке и 2) урезање језика. Последица дела је стварање реалне и озбиљне опасности да православни хришћанин пређе у римокатоличку веру. Дакле, за постојање овог кривичног дела није неопходна промена вере. Међутим, продајом православног римокатолику, створени су услови и могућност да до тога дође. Законик санкционише управо ову опасност.

Сада се треба вратити члану 6. Законика "О ереси латинској": "И за ересь латинскоју; што [се] соу (о)братни христјане въ азидство; да се възврате опетъ въ христјанство; ако ли се кто окрѣте прѣтвомъ и не възвративъ се въ христјанство, да се каже како пише оу законикоу светынхъ отъць."⁹² („И за јерес латинску, што су обратили хришћане у азимство, да се врате опет у хришћанство, ако се нађе ко пречувши и не повративши се у хришћанство, да се казни како пише у закону светих отаца.“)⁹³ Из овог члана сазнајемо да је било православних који су прешли у римокатоличанство. Радња кривичног дела се састоји у напуштању православља и преласку у римокатоличку веру. Уколико одбију да се врате православној вери кажњавани би према Законику светих отаца. А. Соловјев је сматрао да је Законик имао у виду проширено тумачење одредбе Скраћене Синтагме А-1 (из Прохирона 39, 34),⁹⁴ која отпадника од православне вере кажњава губитком грађанских права (забрана сачињава завештања, даровања и наслеђивања). У члану 21. радња дела је продаја православног у ропство римокатолику, чиме се ствара могућност да он пређе у веру свог римокатоличког господара, а члан 6. санкционише самостални и добровољни прелазак у римокатоличанство и одбијање повратка православној вери. Кривично дело из члана 6. је теже дело против вере у односу на оно из члана 21. Законика. Ако прихватимо гледиште А. Соловјева поводом казне за дело из члана 6, онда закључујемо да је оне који су прешли у римокатоличанство требало казнити блажом, грађанскоправном санкцијом (ограничење пословне способности), а онога који је продао

⁹² С. Новаковић, *Законик*, 11.

⁹³ Н. Радојчић, *Законик*, 90.

⁹⁴ А. Соловјев, *Законик*, 175.

православног хришћанина римокатолику тежом, кривичноправном санкцијом (одсецањем руке и језика). Ово је још један доказ да је хипотеза А. Соловјева у погледу одредбе Законика светих отаца на коју упућује члан 6 Душановог законика неодржива. За теже кривично дело (апостасија, отпадништво од православља), морала је бити предвиђена тежа казна. Тако је опет потврђено да је члан 6. у погледу казне могао једино упућивати на одредбу 39. 28 Закона градског из Законоправила. Та одредба је за отпаднике од православне вере предвиђала смртну казну. Она је свакако тежа казна од телесних казни (одсецање руке и језика) кумулативно одређених у члану 21. за продају православног у римокатоличанство, лакше верско кривично дело у односу на отпадништво од православља и прелаз у римокатоличанство из члана 6. Законика.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из свих наведених одредаба Душановог законика јасно произилази да је постојала опасност од римокатоличког прозелитизма, те да је један број православних верника прешао у римокатоличанство. Зато Душанов законик упућује на смртну казну Законика светих отаца за попа латинског који преведе православног у римокатоличанство, као и за оне отпаднике од православља који се не покају и одбију да се врате православној вери. Да би се извршило враћање у православље оних који су прешли у римокатоличанство, Законик је предвидео обавезу цркве да по свим градовима и трговима постави протопопове који ће то спроводити. Брак између православне жене и мужа римокатолика био је забрањен. У том случају, једино је муж преласком у православље могао да сачува брак. Продаја православног хришћанина у ропство римокатолику била је забрањена под претњом тешких телесних казни.

Чланови 6. и 8. Законика изазвали су одређене несугласице у науци и потешкоће у откривању на које се тачно одредбе циља. Основни разлог је у томе, што се кажњава прелазак из православља у римокатоличанство. Овакву радњу дела не садржи ни Законоправило ни Синтагма. Законоправило је реципирало византијски правни зборник Прохирон (у Законоправилу: Закон градски) из IX века, те је логично да не прописује ово кривично дело, јер је тада хришћанска црква још увек била јединствена (до великог раскола – шизме дошло је 1054.

године). Синтагма такође преузима световне одредбе из Прохирона и Василика. Због тога се искључивом применом језичко-логичког тумачења на ово питање не може дати одговор. Пре свега треба уочити заједничке елементе кривичних дела из одговорајућих одредаба. Када је у питању члан 6 Законика, заједнички елемент са чланом 39. 28 Закона градског била би последица дела – напуштање православља. Тако је Законик изједначио прелаз у римокатоличанство и прелаз у јерес, што је уосталом учињено и означавањем римокатоличке вере као *јереси латинске*, чиме је проширио дејство члана 39. 28 Законоправила и на случајеве преласка у римокатоличанство. Заједнички елемент члана 8 Законика и 39. 32 Закона градског је радња дела – превођење православног хришћанина у другу веру. Дакле, поп латински који преведе православца у римокатоличанство, кажњаван је исто као и Јеврејин, који преведе хришћанина у јудејску веру – смртном казном. Може се поставити питање, зашто Законик није директно прописао смртну казну за ова дела, већ је то учинио упућивањем на Законоправило? Одговор лежи у томе, што је законодавац желео да смртној казни за наведена кривична дела римокатоличког прозелитизма да правни основ, односно да тако „оправда“ њено прописивање. Такође, утврдили смо да је извор члана 21. Законика била одредба 39. 5 Закона градског. На основу овога, закључујемо да се Душанов законик у погледу казни за кривична дела римокатоличког прозелитизма ослања на Законоправило, као и да се под његовим термином *Закон(ик) светих отаца* подразумева управо Законоправило Св. Саве.

Ипак, не постоје докази о примени ових одредаба Душановог законика у пракси. Поред наведених одредби Законика, које су превасходно имале заштитну улогу, постоје извесни подаци о Душановој антикатоличкој политици. Очигледно је да је римокатолички прозелитизам био веома снажан у Србији, будући да је цар Душан морао да повремено предузима и одређене реципрочне мере. О томе је папин легат Гвидо 25. маја 1350. године писао мађарском краљу, млетачком дужду и магистру реда Јовановаца: „Стефан Душан, који се самовласно начинио ћесарем Рашке, силом и насиљем вуче неке хришћане у својој држави вероломству и неверништву. Исте, противно црквеним обредима, даје крштавати, стварајући на тај начин осетан губитак хришћанској вери.“⁹⁵

⁹⁵ М. Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, 51.

Папа Иноћентије VI (1352-1362) писао је царици Јелени „како је сазнао о жељи њеног мужа, да врати црквена лица на своје старе положаје, да поново отвори цркве и манастире, који су католицима били одузети и да укине наредбу о крштењу Латина.“⁹⁶ Мавро Орбин такође наводи да је Душан „лишио свега злата и сребра и других драгоцености латинске цркве и манастире.“⁹⁷ Дакле, и наведени историјски подаци посредно говоре о постојању римокатоличког прозелитизма у време владавине цара Душана. Због тога је ово изузетно опасно верско кривично дело санкционисано Душановим закоником.

Criminal offences of Roman Catholic proselytism in Dušan's Code

Abstract: Dušan's Code is the most important monument of Serbian medieval law. It was passed on May 21, 1349 in Skopje. Together with the Abbreviated Syntagma of Matthew Blastares and the so-called The law of Emperor Justinian, it consisted of a three-part (tripartite) collection. Dušan's Code contains a large number of provisions relating to Orthodoxy, the church, the clergy and monasticism. The first 38 Articles were written directly to the faith and the church. In the introductory part of the paper, a brief analysis of the position of Roman Catholics in medieval Serbia, relations between Serbian rulers and popes, and especially the role of Roman Catholic propaganda and the conversion of Orthodox to Roman Catholicism, which was most common during the reign of Emperor Dušan. The subject of the author's legal-historical analysis are those provisions of the Dušan's Code that incriminate Roman Catholic proselytism. So far, it has been indisputably established in science that these are Articles 6, 7, 8. and 9. Article 6 of the Code "Ѡ ереси латин'скоу; што [се] соу (о)вратилн христ'иане въ азиднство; да се възврате опеть въ христ'иан'ство; ако ли се кто обрѣте прѣчювь и не възвративъ се въ христ'иан'ство, да се каже како пише оу законикоу светынхъ отьць." Therefore, this provision orders those who have converted from Orthodoxy to Roman Catholicism to return to the Orthodox faith. If they did not follow this order, they would be punished according to the "Code of the Holy Fathers". It is extremely important to determine which nomocanon collection

⁹⁶ Исто, 62.

⁹⁷ М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 2016, 335.

means the term “Code of the Holy Fathers”, and to which of its provisions, ie punishment, refers to Dušan’s Code. In order for this order to be successfully carried out, the church had to appoint archpriests in all cities and squares, whose task would be to return apostates to Roman Catholicism in the Orthodox faith, and according to Article 7 of the Code: "И да постави црковъ велика протопопѣ по вѣсѣхъ [градовѣхъ и] трговѣхъ да вѣзвратѣ христіанѣ отъ ереси латиньскыѣ, кон се соу обратили вѣ вѣроу латиньскоу; и да ницѣ даде заповѣдь доуховноу; и да се вѣсакы врати вѣ христіанство." According to Article 8 "Ѡ латиньскомъ попѣ", a Roman Catholic priest was also punished under the “Code of the Holy Fathers” if he converted an Orthodox to Roman Catholicism: "И попъ латиньскы, ако се нанде обративъ христіанина вѣ вѣроу латиньскоу, да се каже по закону светынѣхъ отьць." As with Article 6, it is important to determine the punishment imposed on Dušan’s Code for a Roman Catholic priest. Article 9 "Ѡ полоувѣрѣціи", under threat of criminal and civil sanctions, prohibits mixed marriage between Roman Catholics and Orthodox women: "И ако се нанде полоувѣрѣць оузымъ христіанноу; ако оузылен, да се крѣсти оу христіанство; ако ли се не крѣсти, да оу се оузымъ жена и дѣца; и да ни даа дѣль од коукиѣ; а онъ да се иждене." Thus, such a marriage was annulled, and the Roman Catholic also suffered persecution and confiscation of part of his property for the benefit of his wife and children. It was a removable marital obstacle, so a Roman Catholic could save his marriage by converting to Orthodoxy. Finally, an analysis of Article 21 of the Dušan’s Code was performed: "И кто прода христіанина оу иноу невѣрноу вѣроу, да [моу] се [роука] осече и езыкѣ оуреже." The prevailing opinion in science is that it is a criminal offense to sell an Orthodox Christian to Roman Catholicism, although there are interpretations of the general meaning of this article, ie that it incriminates the sale to any other religion. Also, it is important to determine the Byzantine model of the mentioned criminal law provision. In the concluding remarks, the author points out the basic causes of prescribing these crimes, as well as certain historical data on Dušan’s anti-Catholic politics.

Keywords: Orthodoxy, Roman Catholicism, Dušan’s Code, Serbian medieval law, Code of the Holy Fathers.

Извори

- М. Беговић, *Законик цара Стефана Душана, књига I (Струшки и Атонски рукопис)*, САНУ, Београд 1975.
- М. Властар, *Синтагма*, (са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић), САНУ, Београд 2013.
- Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, Гласник српског ученог друштва, Београд 1877.
- Д. Николић, А. Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш 2013.
- С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349-1354*, Београд 1898.
- С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.
- Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960.
- Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.
- Свети Сава, Монах Теодосије, Свети краљ Стефан Првовенчани, *Житија Светог Симеона и Светог Саве*, (прир. М. Павловић), Манастир Светог Саве Српског Кувеждин, Крагујевац 2016.

Литература

- А. Ђорђевић, *Завештање у Душановом законодавству*, Двадесет година Закона о наслеђивању Републике Србије, Ниш 2016, 167-175.
- А. Катанчевић, *Деликт римокатоличког прозелитизма у средњовековној Србији*, Црквене студије 16/2, Ниш 2016, 559-566.
- М. Копривица, *Попови и протопопови Српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012.
- Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд 2010.
- Н. Кршљанин, *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика* (докторска дисертација), Београд 2013.
- Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд 1991.
- Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 2017.
- М. Петровић, „*Бабунска реч*“ у *Законику цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Археографски прилози бр. 25/2003, Београд 2003, 143-161.
- З. Поњавић, *Породично право*, Крагујевац 2011.

М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010.

М. Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Горњи Милановац 2002.

Н. Селаковић, *Душанов законик и правни транспланти*, Београд 2007.

А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980.

А. Соловјев, *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд 1998.

М. Спремић, *Србија и Венеција (VI-XVI век)*, Београд 2016.

С. Стојановић, *Јеретик из члана 10 Душановог законика*, Зборник радова Правног факултета у Нишу 85/19, Ниш 2019, 411-426.

Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, (прир. Р. Михаљчић) Београд 2002.

С. Ћирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Београд 1997.

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331-1355*, Београд 2005.

М. Цуњак, *Да ли на фрески „Сабор Немањин“ у Ариљу имамо приказане богумиле*, Теолошки погледи, XIV, Београд 1981, 152-153.

З. Чворовић, *Душанов законик у руском огледалу: прилог упредној српској-руској правној историји*, Београд 2018.

S. Šarkić, *Le statut juridique des "non-chrétiens" dans le droit médiéval serbe, La condition des "autres" dans les systèmes juridiques de la méditerranée*, Paris 2001, 203-213.

Речници

Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских, дио први: А-К*, Београд 1863.

С. Ћирковић, Р. Михаљчић, *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999.